

Ευσεβία Χαοάπη-Χριστοδούλου

Τάσεις Ανανέωσης στο Νεοελληνικό Θέατρο

Ο *Νουμάς* και τα περιοδικά της Αριστεράς
(1903-1931)

Πρόλογος

Στη μελέτη αυτή εξετάζεται η θεατρική πραγματικότητα της πρώτης τριακονταετίας του 20^{ου} αιώνα μέσα από τις σελίδες των «αριστερών» περιοδικών της εποχής, με στόχο να αποτυπωθεί μέσω των σχετικών δημοσιεύσεων μία άλλη διάσταση, διαφορετική από αυτήν του «εμπορικού» θεάτρου, διηθημένη στα φίλτρα της ιδεολογίας του Δημοτικισμού και του αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας. Για την πληρέστερη αποτύπωση αυτής της πραγματικότητας και της ιδεολογίας της ερευνήθηκαν τα περιοδικά που κινούνται στον «αριστερό» λεγόμενο χώρο της εποχής, με προεξάρχοντα τον *Νουμά*¹.

Πρόκειται για μία έρευνα που αποσκοπεί να φωτίσει μια μεταβατική εποχή σε έναν εν πολλοίς αδιαμόρφωτο ιδεολογικό χώρο, ανοικτό σε καινοτόμες ιδέες και προοδευτικά κινήματα. Και αυτό συνιστά και το ενδιαφέρον της, εστιασμένο ιδιαίτερα στον χώρο του θεάτρου. Αναφέρεται σε μία χρονική περίοδο έντονων ζυμώσεων, ιδεολογικά προσανατολισμένων αλλά όχι πολιτικά χειραγωγημένων, κατά τη διάρκεια της οποίας υπάρχει χώρος για την κατάθεση προτάσεων που θα οδηγήσουν ή θα συντελέσουν στη διαμόρφωση του νεοελληνικού θεάτρου, ακόμη και αν αυτό οδηγηθεί σε άλλες κατευθύνσεις ιδεολογικά «συντηρητικότερες». Για να αποδοθεί η εποχή αυτή, ερευνήθηκαν όλα τα περιοδικά του «προοδευτικού» χώρου, με αποτέλεσμα να έλθει στο φως ένας θησαυρός από πρωτότυπα ελληνικά και ξένα μεταφρασμένα έργα, μεταφράσεις του αρχαίου θεάτρου και ένα πλήθος κριτικών και θεωρητικών κειμένων που αναφέρονται σε όλο το φάσμα της θεατρικής ζωής. Μάλιστα, παρακολουθώντας κανείς το υλικό αυτό από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε ευθύγραμμη χρονική πορεία, μπορεί να αντιληφθεί την εξελικτική γραμμή από την αμφισβήτηση του ιδεολογικού κατεστημένου έως την επικράτηση του δόγματος του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και την παγίωση της προλεταριακής τέχνης με τον καθοδηγητικό πλέον ρόλο που αναλαμβάνει στα λογοτεχνικά ζητήματα το Κομμουνιστικό Κόμμα.

Ο χαρακτηρισμός «αριστερός» θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι αποδίδεται με το περιεχόμενο της έννοιας του «νεωτερισμού», σε αντιδιαστολή με την έννοια της «συντηρητικότητας».² Επί-

1. Βλ. Ευσεβία Χασάπη-Χριστοδούλου, «Ο *Νουμάς* και το θέατρο», *Το Ελληνικό Θέατρο από τον 17^ο στον 20^ο αιώνα*. Πρακτικά Α' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου, 17-20 Δεκεμβρίου 1998, επιμ.: Ιωσήφ Βιβιάκης, Αθήνα 2002, σ. 213-225.

2. Σ' αυτήν συμπεριλαμβάνονται οι έννοιες «επαναστατικότητα», «ριζοσπαστικότητα», «προοδευτικότητα», «Ανατρεπτι-

σης στον χαρακτηρισμό «αριστερός» θα πρέπει να συμπεριληφθεί η σημασία της έννοιας της κριτικής που ασκείται από τα περιοδικά αυτά στην παγιωμένη πολιτική και κοινωνική ζωή, αλλά και η έννοια της εναντίωσης στον σχολαστικισμό, τον λογιотаτισμό και την αρχαιολατρία της εποχής τους, όπως και της προβολής νέων πολιτικών και κοινωνικών ιδεών και επιστημονικών και αισθητικών αντιλήψεων. Το παραπάνω δε σημαίνει ότι αγνοείται ο πολιτικός χαρακτήρας τους· κάθε άλλο. Πρόκειται για περιοδικά «πολιτικά-κοινωνικά-φιλολογικά» (*Ο Νουμάς*), φιλοσοσιαλιστικά (*Ο Καλλιτέχνης*), με έκδηλο σοσιαλιστικό προσανατολισμό (*Λογοτεχνία*, *Νέοι Βωμοί*, *Διανόηση*, *Λογοτεχνική Επιθεώρηση*, *Αναγέννηση*, *Ηλύσια*), επιθεωρήσεις επαναστατικής τέχνης (*Νέα Σκέψη*), μαρξιστικά (*Λογοτεχνική Επιθεώρηση*, *Νέοι Άνθρωποι*, *Πρωτοπόροι*), από τα οποία ορισμένα επιδίωκαν τη δημιουργία «ταξικής τέχνης» και κριτηρίων «προλεταριακής τέχνης» (π.χ. *Πρωτοπόροι*).

Η μελέτη στηρίχτηκε στην έρευνα των περιοδικών *Κριτική* (1^η Ιανουαρίου 1903-Δεκέμβριος 1903), *Ο Νουμάς* (2 Ιανουαρίου 1903-20 Μαΐου 1917, 15 Δεκεμβρίου 1918-Δεκέμβριος 1924, Οκτώβριος 1929-Αύγουστος 1931), *Ο Καλλιτέχνης* (Απρίλιος 1910-Σεπτέμβριος 1912, Ιανουάριος 1914), *Πυρσός* (Ιούνιος 1917-Απρίλιος 1919), *Λογοτεχνία* (1-15 Μαρτίου 1920), *Νέοι Βωμοί* (Ιανουάριος-Ιούνιος 1924), *Νέα Σκέψη* (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1925), *Διανόηση* (Φεβρουάριος-Ιούλιος 1925), *Αναγέννηση* (Σεπτέμβριος 1926-Αύγουστος 1928), *Λογοτεχνική Επιθεώρηση* (Φεβρουάριος-25 Ιουνίου 1927), *Ηλύσια* (22 Μαΐου-5 Ιουνίου 1927), *Νέα Επιθεώρηση* (Ιανουάριος 1928-Μάρτης 1929, πρώτη περίοδος κυκλοφορίας), *Νέοι Άνθρωποι* (Φεβρουάριος -Ιούνιος 1930) και *Πρωτοπόροι* (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1930, Φεβρουάριος 1931-Ιανουάριος 1932).

Το περιεχόμενο του βιβλίου αποτελείται από εισαγωγή, πέντε κεφάλαια και επίμετρο. Στην εισαγωγή σκιαγραφείται η εποχή στην οποία κινείται η έρευνα. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η κατάσταση που επικρατεί στα θεατρικά πράγματα σε ό,τι αφορά τις διάφορες εκφάνσεις της θεατρικής δραστηριότητας. Στο δεύτερο κεφάλαιο αντικείμενο διερεύνησης είναι οι μεταφράσεις και οι παραστάσεις της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας. Στο τρίτο οι μεταφράσεις και η παρουσίαση από την κριτική των έργων της ξένης δραματοουργίας. Το τέταρτο, εκτενέστερο από τα προηγούμενα, διεξέρχεται διεξοδικά δημοσιεύσεις, παρουσιάσεις και παραστάσεις έργων της πρωτότυπης θεατρικής παραγωγής. Το πέμπτο, τέλος, ερευνά θεωρητικές αναζητήσεις στον χώρο του νεοελληνικού θεάτρου. Στο επίμετρο εκτίθεται συγκεντρωμένο το διάσπαστο στη μελέτη υλικό που αφορά τη συγγραφική και ιδιαίτερα τη θεατρική δραστηριότητα του Ξενόπουλου και τη «δεξιά» του στον χώρο των συγκεκριμένων περιοδικών.

Χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι στα παραθέματα τηρήθηκε η γραμματική τους. Επίσης ότα τα ονόματα των ξένων συγγραφέων παρατίθενται σκοπίμως όπως συναντιόνται κάθε φορά, στα ελληνικά ή στα ξένα, για να αποδοθεί σε κάποιον βαθμό η προσπάθεια που έχει καταβληθεί για την ασφαλέστερη μεταγραφή τους στα ελληνικά.

καί-, επαναστατικάί-, καινοφανείς-, ριζοσπαστικάί-αντιλήψεις-, αρχαί-, θεωρίαί-, ιδέαι/ιδεολογία-, πολιτική-, των άκρων», «ανατρεπτικοί, επαναστατικοί-νεωτερισμοί», «καινοτομία, νεωτερισμός», με υποκείμενο τον «καινοτόμο, νεωτεριστή, φορέα νέων ιδεών», τον «πρωτοπόρο», τον «επαναστάτη», τον «ριζοσπάστη», τον «αριστερό» ως «τον πρεσβευόντα ριζοσπαστικές πολιτικές αρχάς» και τον «κομμουνιστή», οι οποίοι «νεωτερίζουν, καινοτομούν, ανοίγουν – νέας οδούς, νέους δρόμους, νέους ορίζοντας, ξανοίγουν καινούργιους δρόμους», «πρεσβεύουν αριστεράς αρχάς, αριστερίζουν, είναι αριστεροί», είναι «καινοτόμοι, ρηξικέλευθοι, φιλοπρόοδοι, προοδευτικοί, πρωτοποριακοί, πρωτοπόροι, επαναστατικοί, ριζοσπαστικοί, αριστεροί». (Θεολ. Βοσταντζόγλου *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Ελληνικής*, Αθήνα, τόμ. Β', 1404).

Η μελέτη αυτή δε θα ήταν εύκολο να διεκπεραιωθεί, εάν δεν είχε προηγηθεί η δημοσίευση της σημαντικής βιβλιογραφικής εργασίας της ερευνητικής ομάδας υπό την εποπτεία του Χ. Λ. Καράογλου *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, τόμος πρώτος Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, και *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, τόμος δεύτερος Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002. Θεωρώ ηθικό μου χρέος, να αναφέρω την εργασία του Κυριάκου Ντελόπουλου *Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα 1800-1981*, δεύτερη έκδοση αναθεωρημένη και ανασυνταγμένη, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1983, στην οποία συχνά ανέτρεχα για τις ταυτίσεις πολλών προσώπων.

Ευχαριστίες οφείλω κατεξοχήν στον συνάδελφο και φίλο Γιώργο Καλλίνη, ο οποίος παρακολούθησε συστηματικά την τελική γραφή της μελέτης και όχι μόνο διόρθωσε το κείμενο, αλλά με τις παρατηρήσεις του συνετέλεσε στην αρτιότερη παρουσίασή της. Ευχαριστώ, επίσης, τη συνάδελφο και φίλη Μαρία Πάλλα, που είχε την υπομονή να διαβάσει το κείμενο και να το διορθώσει, τον κύριο Χ. Λ. Καράογλου, που μου επέτρεψε να μελετήσω πολλά τεύχη των περιοδικών από το προσωπικό του αρχείο, και τη φιλόλογο και φίλη Ναταλία Δεληγιαννάκη για τις χρήσιμες συμβουλές της σχετικά με την αρτιότερη τυπογραφική εμφάνιση της έκδοσης.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	5
Εισαγωγή	11
Η παρουσίαση της θεατρικής κατάστασης από την κριτική	27
Το θεατρικό κατεστημένο. Το Βασιλικό Θέατρο και ο Θωμάς Οικονόμου	27
Η Νέα Σκηνή του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου	48
Η αποτίμηση του Βασιλικού και της Νέας Σκηνης	52
Το Εθνικό Θέατρο	54
Άλλα θεατρικά σχήματα	61
Οι διαγωνισμοί	69
Η αρχαιοπληξία	76
Η ξένη επίδραση	79
Το κοινό	82
Η υποκριτική τέχνη	92
Η συνδικαλιστική οργάνωση των ηθοποιών	99
Πατριωτικά έργα	102
Ο Τύπος και η κριτική	105
Περί της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας	117
Για την ξένη θεατρική παραγωγή	141
Οι μεταφράσεις	141
Κριτική παρουσίαση των ξένων έργων	148
Πρωθώντας και κρίνοντας την πρωτότυπη θεατρική παραγωγή	215
Δημοσιεύσεις νεοελληνικών έργων	215
Παρουσιάσεις νεοελληνικών έργων	222
Θεωρητικές αναζητήσεις στον χώρο του νεοελληνικού θεατρικού έργου	379
Επίμετρο. Ο Ξενόπουλος μπροστά στην πρόκληση νέων ιδεολογικών αιτημάτων	429
Βιβλιογραφία	461

Η παρουσίαση της θεατρικής κατάστασης από την κριτική

Το θεατρικό κατεστημένο Το Βασιλικό Θέατρο και ο Θωμάς Οικονόμου

Όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε, κοινή είναι η γραμμή της *Κριτικής*, που κυκλοφορεί την 1^η Ιανουαρίου 1903, και του *Νουμά*, που κυκλοφορεί την επόμενη ημέρα, απέναντι στο θεατρικό κατεστημένο της εποχής τους και ίδια τα προβλήματα που τους απασχολούν, με μια διαφορά που προσδιορίζεται και αιτιολογείται από τον διαφορετικό χαρακτήρα τους. Η *Κριτική* είναι περιοδικό κριτικής, το πρώτο ίσως που κυκλοφορεί στην Ελλάδα, και αποσκοπεί να ψέξει τα κακώς κείμενα απευθυνόμενη προφανώς σε ένα ειδικό κοινό καλλιεργημένων και μορφωμένων ανθρώπων· ο *Νουμάς* είναι μια εφημερίδα που απευθύνεται στο πλατύ κοινό, με αποτέλεσμα η μορφή των πρώτων τουλάχιστον κειμένων του, που σχολιάζουν τη θεατρική κατάσταση, να είναι εκλαϊκευμένη. Βρισκόμαστε στα 1903. Όπως θα δούμε αμέσως στη συνέχεια, τόσο ο *Νουμάς* όσο και η *Κριτική* από την πρώτη στιγμή της κυκλοφορίας τους ασχολούνται με το ίδιο θέμα: τον Άγγελο Βλάχο και τον εορτασμό της πενητηκονταετηρίδας του.

Στην *Κριτική*, σε διεξοδικό άρθρο που υπογράφεται από τον Παύλο Νιρβάνα,¹ με εξαιρετική νηφαλιότητα τίθεται το θέμα της προβολής προσώπων που έχουν καθιερωθεί στον χώρο της διανοήσης, χωρίς η αξία τους να ανταποκρίνεται στη διασημότητα που απολαμβάνουν. Ο συντάκτης, αφού επισημάνει ότι οι φιλολογικές επετηρίδες είναι άγνωστες στην πνευματική ζωή του τόπου και το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει διαμορφωμένη καλλιτεχνική συνείδηση, υποστηρίζει ότι όσα ονόματα ακούγονται κυριάρχησαν για λόγους άσχετους προς το δημιουργικό ταλέντο τους, ενώ πνευματικοί άνθρωποι, όπως ο Κ. Παλαμάς, ο Α. Παπαδιαμάντης, ο Μ. Μητσάκης, ο Ι. Γρυπάρης και ο Λ. Πορφύρας, εξακολουθούν να παραμένουν άγνωστοι. Επειδή, κατά τη γνώμη του, ο Α. Βλάχος απολαμβάνει μεγάλη δημοτικότητα, η οποία είναι όμως παρεξηγημένη στην ουσία της, αναλαμβάνει να διευκρινίσει ότι οι ευχές απευθύνονται σε ένα πρόσωπο γνωστό και επιφανές, που έχει διατελέσει υπουργός, πρέσβης και βουλευτής και θα μπορούσε να γιορτάσει

1. Π. Νιρβάνας, «Τριγύρω από μίαν επετηρίδα», περ. *Κριτική*, τεύχ. 1 (1η Ιανουαρίου 1903) 19-24.

μια επετηρίδα διπλωματική ή πολιτική ή «μιαν επετηρίδα ανθρώπου των γραμμάτων, εις την γενικωτέραν σημασίαν του όρου».

Ο Νιρβάνας φαίνεται να ξεκαθαρίζει την κατάσταση με ειλικρίνεια, χωρίς να θίξει τον Βλάχο. Δηλώνει πως δεν προτίθεται να ασκήσει κριτική στο έργο του τιμωμένου, αλλά ότι επιθυμεί, με αφορμή την επετηρίδα που οργανώθηκε προς τιμή του, να διατυπώσει κάποιες σκέψεις που, όπως αποδεικνύεται από τα γραφόμενά του στη συνέχεια, αναφέρονται ακριβώς στην περίπτωση του Βλάχου. Ο Βλάχος ανήκει στα «γενικά πνεύματα» με κριτήριο την πολυσχιδή ενασχόλησή του με τα διάφορα είδη του λόγου, όμως τα γενικά πνεύματα «φαίνονται διαφορετικής ποιότητας και διαφορετικής συνθέσεως, από εκείνην του κ. Βλάχου». Η συνέχεια είναι αποκαλυπτική, γιατί επισημαίνει ότι σε μια εποχή πνευματικής φτώχειας ήταν επόμενο να διακριθούν όσοι είχαν τη δυνατότητα να σπουδάσουν στην Ευρώπη. Τους αναγνωρίζει, βέβαια, την πνευματική δραστηριότητα που επέδειξαν, την οποία εκτίμησε και το κράτος προσφέροντάς τους δημόσιες θέσεις, και δικαιολογεί τις ετερόκλητες ενασχολήσεις τους σε διαφορετικούς τομείς. Αυτή όμως η κατάσταση ήταν χαρακτηριστική «μιας εποχής πρωτογενούς και ασυναρτήτου», που τείνει να παρέλθει, εφόσον οργανώνεται έθνος και κοινωνία. Οπωσδήποτε, ο Βλάχος είναι άνθρωπος μιας άλλης εποχής που ανεπίστρεπτα έχει περάσει και δεν αφήνει καμία επίδραση στη φιλολογία του τόπου.

Στην πεντηκονταετηρίδα του Βλάχου θα επανέλθει η *Κριτική* τον Μάρτιο του ίδιου χρόνου με μία εκτεταμένη «σημείωση» του Μιλτιάδη Μαλακάση.² Ο Μαλακάσης, επειδή διαπίστωσε ότι με τον εορτασμό της επετηρίδας του Βλάχου δεν αναδείχθηκε η διαφορά μεταξύ του «λογιοτατισμού» και της αληθινής τέχνης, καυτηριάζει τη στάση των νεότερων λογοτεχνών που δεν έχουν να επιδείξουν έργο διαφορετικό από το αναξιόλογο και παρωχημένο του Βλάχου (Ι. Πολέμης, ο Γ. Σουρής, ο Ν. Σβορώνος και ο Μπ. Άννινος), οι οποίοι επιφυλακτικά, βέβαια, αλλά με σεβασμό, τοποθετήθηκαν απέναντι στο έργο του τιμωμένου, θεωρώντας τη στάση τους εγκληματική, ενώ σημειώνει την ύπαρξη μίας ομάδας νέων λογοτεχνών με νέες ιδέες οι οποίοι δεν καταδέχτηκαν να ασχοληθούν με το όλο θέμα.

Η τοποθέτηση των συντακτών του *Νουμά* απέναντι στο θεατρικό κατεστημένο διατυπώνεται σαφέστατα ήδη στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας, που κυκλοφορεί μία ημέρα μετά το πρώτο τεύχος της *Κριτικής*, στις 2 Ιανουαρίου του 1903. Η αναφορά γίνεται στο παραπάνω θέμα της επετηρίδας του Βλάχου,³ με εκφράσεις που δε χαρίζονται στον τιμώμενο, σε αντίθεση με τη συγκροτημένη τοποθέτηση του Νιρβάνα. Το έργο του Βλάχου, «το αρνητικώτατο και οπισθοδρομικώτατο είναι μία τεραστία άρνησις». Οι δριμείες κατηγορίες δεν αναφέρονται μόνο στις κατά καιρούς κρίσεις του συγγραφέα για τον Ζολά και τον Βάγκνερ, στην άποψή του για τη γλώσσα και στη μετάφραση του *Εκφυλισμού* του Max Nordau, αλλά και στην αρνητική συμβολή του στη λειτουργία του Βασιλικού Θεάτρου.

Η πρόθεση της εφημερίδας να παρέμβει συγκεκριμένα στα θεατρικά πράγματα γίνεται φανερή με την έκδοση του δεύτερου φύλλου, με τον πρωτοσέλιδο κύριο τίτλο «Τα παρασκήνια του Βασ. Θεάτρου», τον αποκαλυπτικό υπότιτλο «Πώς ντύνονται οι ηθοποιοί και πώς γδύνονται» και το άρθρο που συνεχίζεται και στις δύο επόμενες σελίδες.⁴

2. «Σημειώσεις. Η πεντηκονταετηρίς του κ. Βλάχου», περ. *Κριτική*, τεύχ. 5 (1 Μαρτίου 1903) 165-166.

3. «Η πεντηκονταετηρίς [του κ. Άγγελου Βλάχου]», στη στήλη «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 1 (Πέμπτη 2 Ιανουαρίου 1903) 5.

4. *Ο Νουμάς*, τεύχ. 2 (Κυριακή 5 Ιανουαρίου 1903) 1-2.

Με το Βασιλικό και τα όσα συμβαίνουν παρασκηνιακά σε αυτό συνεχίζει *Ο Νουμάς* και στο επόμενο φύλλο,⁵ με εκτενή αναφορά στην αναβολή της παράστασης του *Νικηφόρου Φωκά* του Δημητρίου Βερναρδάκη:

Ως προς το ζήτημα του «Νικηφόρου Φωκά» η ιστορική αλήθεια έχει ως εξής:

Προ της ενάρξεως της παρούσης θεατρικής περιόδου η Διεύθυνσις του Θεάτρου είχε ανάγκην ενός έργου θεαματικού, το οποίον να δώσει μεγάλας εισπράξεις εις το ταμείον και να κινήση κάπως την προσοχήν του πολλού κόσμου, όστις πέρυσιν ουδέ γνώσιν καν έλαβεν ότι υπάρχει Β. Θεάτρον και ότι δίδει παραστάσεις.

Ο «Νικηφόρος Φωκάς» παρουσίαζε τα προσόντα ταύτα και επί πλέον είχε το προτέρημα ότι ήτο έργον πρωτότυπον και ως τοιούτον θα εχρησίμευεν ως φίμωτρον διά τους παραπονουμένους ότι η Ελληνική Φιλολογία απεκλείσθη του Β. Θεάτρου.

Υπό τοιούτους όρους, η Διεύθυνσις του Βασιλικού Θεάτρου εξήτησε το έργον και ανέλαβε μάλιστα απερισκεπτους μεγάλας απέναντι του συγγραφέως υποχρεώσεις.

Επήλθεν όμως η εμπορική αποτυχία του «Ονειρίου Θερινής Νυκτός» και η Διεύθυνσις εφοβήθη την επανάληψιν επιχειρήσεως, ήτις πιθανόν να είχε τα ίδια αποτελέσματα, αύξησιν δηλαδή του ελλείματος της τρεχούσης περιόδου.

Δεν είχε όμως την ειλικρίνειαν να δηλώση πάντα ταύτα εις τον συγγραφέα και να ζητήσει παρ' αυτού την αναβολήν διά το επόμενον έτος της παραστάσεως του έργου.

Αλλά κατά την πολιτικήν, ήτις δυστυχώς εν παντί διέπει την λειτουργίαν του Θεάτρου, ηθέλησε να επιτύχη του σκοπού της επιρρίπτουσα συγχρόνως πάσαν την ευθύνην και το άδικον εις τον συγγραφέα.

Η παράστασις του έργου ανεβλήθη και συγχρόνως ο κ. Βερναρδάκης παρουσιάζεται ως μόνος υπεύθυνος διά τούτο και επί πλέον ζημιώσας το θέατρον ... χάριν διασκεδάσεως.

Ούτως έχουν τα πράγματα όσον αφορά τον κ. Βερναρδάκην.

Συγχρόνως επισημαίνεται και η έλλειψη πρωτότυπων ελληνικών έργων,⁶ ζήτημα στο οποίο ο *Νουμάς* θα δώσει πολύ μεγάλη βαρύτητα στη συνέχεια:

Αλλά και εν γένει η Ελληνική φιλολογία, πρέπει να το είπη κανείς ξάστερα, απεκλείσθη το μεν, απέκλεισε εαυτήν δε, από της σκηνης του Β. Θεάτρου.

Είνε δε ζήτημα αν το προσεχές έτος μεταξύ των απείρων εκ του Γαλλικού μεταφράσεων θα δοθή χάριν της ποικιλίας και μόνον εν πρωτότυπον έργον, είτε κωμωδία είτε δράμα.

Αν θέλετε να μάθετε το διατί, ερωτήσατε υπό εχεμύθειαν τον πρώτον θεατρικόν συγγραφέα, τον οποίον θα συναντήσετε καθ' οδόν.

Ο καθένας έχει μαζί με την αιτίαν της απομακρύνσεώς του διά το Β. Θεάτρον και μίαν φάρσαν παιχθείσαν εν τοις παρασκηνίοις εις βάρος του.

5. Α. Χ., «Τα παρασκήνια του Βασιλικού Θεάτρου. Διευθυντής και συγγραφείς. Το πάθημα του Σουρή. Σειρά φαιδρών επεισοδίων. Οι δικαστικοί κλητήρες», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 3 (Πέμπτη 9 Ιανουαρίου 1903) 2.

6. Α. Χ., «Τα παρασκήνια του Βασιλικού Θεάτρου», ό.π., σ. 2-3. Στο τεύχ. 4 του *Νουμά* (Κυριακή 12 Ιανουαρίου 1903) 5, στη στήλη «Φαινόμενα και πράγματα», ο αποκλεισμός των ελληνικών έργων από τη σκηνή του Βασιλικού αιτιολογείται με την παρουσίαση της άποψης του Ν. Λάσκαρη ότι σκοπός του Βασιλικού είναι να μορφώσει ηθοποιούς, κοινό και συγγραφείς. Έτσι, τόσο το Βασιλικό όσο και η Νέα Σκηνή δεν έχουν παρεκκλίνει από τον σκοπό τους. Προς επίρρωση, στο τεύχ. 12 (Κυριακή 9 Φεβρουαρίου 1903), στην ίδια στήλη, αναφέρεται και η κριτική του Τιμ. Σταθ. που είχε δημοσιευτεί στην εφημ. *Ακρόπολις*.

Διότι η διεύθυνσις του θεάτρου, η φιλολογήσασα και δη θεατρικώς εις παρελθούσαν εποχήν –[...]– διακρίνεται και διά το φιλοπαίγιμον αυτής και την επιτηδειότητα του παίζειν κάτω της σκη- νής κωμωδίας, τας οποίας θα εξήλεγε και ο Μπισσόν.

Εκ τούτου έκαστος συγγραφεύς δεν έχει μόνον το παράπονον ότι απεκλείσθη ή εξηναγκάσθη ν' αποκλείση εαυτόν του Β. Θεάτρου, αλλά και την πικρίαν του ότι τον ενέπαιξαν.

Προς επίρρωση των παραπάνω επικαλείται ιδιαίτερα την περίπτωση του Γ. Σουρή, αλλά και των Γ. Τσοκόπουλου, Ν. Λάσκαρη, Π. Δημητρακόπουλου, Ι. Πολέμη και Μπ. Άννινου, που εξαπατήθη- καν από το Βασιλικό με την υπόσχεση ότι θα παιχθούν τα έργα τους, χωρίς όμως αυτό να πραγ- ματοποιηθεί.

Η εξήγηση για το γεγονός του αποκλεισμού των ελληνικών έργων από τη σκηνή του Βασιλι- κού μας αφήνει, και σήμερα, κατάπληκτους:

Δεν θέλομεν να δώσωμεν πίστιν εις τα ψιθυρίσματα των παρασκηνίων, τα οποία λέγουν ότι η Ελληνική φιλολογία απεκλείσθη του Βασιλικού θεάτρου προς όφελος συνδικάτου μεταφραστι- κού, ενός Αμερικανικού συστήματος Τραστ, το οποίον ανέλαβε να σερβίρη εν μεταφράσει πάντα τόμον κωμωδιών, τον οποίον θα εύρισκεν πρόχειρον εις την βιβλιοθήκην του ή εις τα παλαιοπω- λεία. Τοιαύται διαδόσεις οφείλουν να μη είνε βάσιμοι χάριν του γοήτρου του Βασιλικού θεάτρου και είμεθα βέβαιοι ότι δεν είνε τοιαύται.

Αλλ' επιτρέπεται να ερωτήσωμεν γενικώς [...].

– Διατί όλοι οι Έλληνες συγγραφείς είνε μακράν του Βασιλικού θεάτρου και διατί η Ελληνική φιλολογία ήτις βεβαίως δεν έχει την αξίαν της ξένης αλλ' έχει την ανάγκην ενθαρρύνσεως και προ- στασίας, διά λακτισμάτων εδιώχθη μακράν της σκηνής του επισήμου Ελληνικού θεάτρου; [...].

Τι διάβολο! Και αυταί αι Μεγάλαι Δυνάμεις θεωρούν καθήκον των να εξηγούν εις τας μικράς τον λόγον, διά τον οποίον, κατά την γνώμην των, έπρεπε να γίνη αυτό το οποίον έκαμαν!

Έχουν περάσει ήδη τρεις μήνες, αφότου ο *Νουμάς* έχει αρχίσει να ασχολείται με το Βασιλικό Θέ- ατρο, και «τα παρασκήνια του Βασιλικού» εξακολουθούν να απασχολούν την εφημερίδα και στη συνέχεια. Ο γνωστός από το προηγούμενο φύλλο Α. Χ. καταγγέλλει, πρώτον, τις «σχέσεις της Δι- ευθύνσεως του Βασιλικού Θεάτρου με τους Έλληνες συγγραφείς και τα εμπόδια τα οποία συναντά εν έργον πρωτότυπον αποπειρώμενον να εισέλθη εις ... τα στενά των Δαρδανελλίων», επειδή ο Στεφάνου πιστεύει ότι «η Γαλλική έχει ανάγκη στηρίξεως», δεύτερον, την απαράδεκτη συμπεριφο- ρά του Διευθυντή απέναντι στους ηθοποιούς, τους οποίους κατέστησε «κατασκόπους αλλήλων», και τρίτον, το ρουσφετολογικό κλίμα που επικρατεί σε ό,τι αφορά τη διανομή των ρόλων, για την ανάθεση των οποίων δεν προέχει η αξία των ηθοποιών, αλλά χρειάζεται και η υποστήριξη κάποιου από τους «ισχύοντες». ⁷ Η καταγγελία για τη διανομή των ρόλων γίνεται πιο συγκεκριμένη σε επό- μενο φύλλο της εφημερίδας, ⁸ με την αναφορά του ονόματος της επιτυχημένης ηθοποιού Φιλίας Αργυροπούλου, η οποία αποκλείστηκε από το πρόγραμμα του Βασιλικού. ⁹

7. Α. Χ., «Η διανομή των ρόλων. Ηθοποιοί θαμμένοι. Οι κομματάρχαι του θιάσου. Οι Ευνοούμενοι», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 4, ό.π., σ. 4-5.

8. *Ο Νουμάς*, τεύχ. 10 (Κυριακή 2 Φεβρουαρίου 1903) 3.

9. Μετά από καιρό, στο τεύχ. 27 (Πέμπτη 3 Απριλίου 1903) 3, στη στήλη «Φαινόμενα και πράγματα», το όνομα της ηθο- ποιού επανέρχεται. Η Φιλία Αργυροπούλου, που είχε καταδικαστεί από το Βασιλικό σε αδράνεια, πρόκειται να συνεργαστεί με τον θεατρώνη του Πειραιά Δ. Διονυσιάδη, δίνοντας τη δυνατότητα στους θαυμαστές της να τη χειροκροτήσουν.

Ένα άλλο ζήτημα, στο οποίο η εφημερίδα θα δώσει διαστάσεις από την αρχή σχεδόν της κυκλοφορίας της, είναι η μετάκληση του Γάλλου Τρουφιέ από το Ωδείο, για να οργανώσει τη Δραματική Σχολή του. Η αντίρρηση των συντακτών της εφημερίδας έγκειται στο γεγονός ότι ο Τρουφιέ αγνοεί την ελληνική γλώσσα. Εύλογη λοιπόν είναι η απορία «Πώς θα διδάξει τους μαθητάς του; Με χειρονομίας;¹⁰»

Η *Κριτική* παρακολουθεί την έκδοση του *Νουμά*. Μολονότι εκφράζει κάποιες επιφυλάξεις σχετικά με την ειλικρίνεια της τοποθέτησής του απέναντι στις καταστάσεις, το «ειλικρινές περί Βλάχου άρθρο», που είχε δημοσιεύσει η εφημερίδα, την κάνει να ελπίζει ότι θα συνεχίσει τη «θαρραλέα εργασία» του και του εύχεται να το κάνει ακόμη πιο αμείλικτα.¹¹ Στο τεύχος που κυκλοφορεί την 1^η Φεβρουαρίου, η *Κριτική* προαναγγέλλει την έρευνα που πρόκειται να διενεργηθεί από τις σελίδες της και θα αφορά το έργο του Βασιλικού Θεάτρου και τη Δραματική Σχολή που πρόκειται να ιδρυθεί από το Ωδείο Αθηνών υπό τη διεύθυνση του Τρουφιέ, ίσως επηρεασμένη από τα αλληπάλληλα δημοσιεύματα του *Νουμά* για τα θέματα αυτά. Θα δούμε στη συνέχεια ότι για ένα μεγάλο διάστημα χρόνου η *Κριτική* και ο *Νουμάς* θα συμπλεύσουν στον προβληματισμό τους σχετικά με τα θεατρικά πράγματα του τόπου.

Στο αμέσως επόμενο τεύχος, που κυκλοφορεί τη 15^η Φεβρουαρίου, δημοσιεύεται στην *Κριτική* η επιστολή¹² που έστειλε η Διεύθυνση του περιοδικού, υπογραμμένη από τους ιδρυτές του Γεώργιο Αζιώτη και Γεώργιο Λαμπελέτ, στους επιστήμονες, λογίους και καλλιτέχνες, όπου διατυπώνονται και τα θέματα στα οποία αυτοί καλούνται να απαντήσουν, αφού πρώτα επισημαίνεται η αισθητή αφύπνιση της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής και ο ρόλος των περιοδικών *Εστία*, *Τέχνη*, *Το Περιοδικόν μας*, και *Διώνυσος* σ' αυτήν. Η *Κριτική*, επιδιώκοντας να συμβάλει και η ίδια, απευθύνει στους πνευματικούς ανθρώπους τρία συγκεκριμένα ερωτήματα που φανερώνουν την ανησυχία της για τον χώρο του θεάτρου:

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ:

Είνε αναμφισβήτητον ότι, μεταξύ των τελευταίων έργων τα οποία περισσότερον των άλλων ειλικυσαν την προσοχήν των ενδιαφερομένων διά παν νέον δημιουργείται εις τον τόπον μας, σκοπόν έχον την πρόοδον, είνε και το Βασιλικόν Θέατρον.

Το θέατρον τούτο του οποίου ο τίτλος περιέχει και την ευρυτέραν έννοιαν εθνικού θεάτρου, πρέπει ή έπρεπε να είχαν ως σκοπόν την αναγέννησιν της ελληνικής σκηνης.

Αντιπροσωπευόμενον όμως υπό θιάσου αποτελουμένου σχεδόν εξ ολοκλήρου εξ ηθοποιών αυτοδιδάκτων και ανηκόντων εις μίαν σχολήν και εις μίαν αισθητικήν μη συμβιβαζομένης με τας απαιτήσεις της εποχής μας, είνε δυνατόν να πραγματοποιήση τον υψηλόν αυτού σκοπόν;

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ:

Ας παραδεχθώμεν προς στιγμήν ότι το Βασιλικόν Θέατρον με τον θιάσον που τώρα έχει, δύναται να ικανοποιήση τους πόθους και να θρέψη τας ελπίδας όλων, -η εν γένει καλλιτεχνική διεύθυνσίς του, έχει τα απαιτούμενα προσόντα και παρέχη τας απαιτούμενας εγγυήσεις διά την ασφαλή επιτυχίαν ενός τοιούτου έργου;

10. «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 5 (Πέμπτη 16 Ιανουαρίου 1903) 5.

11. Περ. *Κριτική*, τεύχ. 2 (15 Ιανουαρίου 1903) 62-63.

12. Γεώργιος Αζιώτης και Γεώργιος Λαμπελέτ, «Το ζήτημα της "Κριτικής"», περ. *Κριτική*, τεύχ. 4 (1 Φεβρουαρίου 1903) 105-107.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ:

Δι' επισήμου ανακοινώσεως το Ωδείο ανήγγειλε την απόφασιν της διευθύνσεως, όπως προσληφθή ο εκ Παρισίων εταίρος της Γαλλικής Κωμωδίας Τρουφιέ, ως διευθυντής της μελλούσης να ιδρυθή εις το ρηθέν μουσικόν ίδρυμα δραματικής σχολής, σκοπόν βεβαίως έχουσης την μόρφωσιν νέων ηθοποιών δυναμένων ικανώς να αντιπροσωπεύσουν το αληθές πνεύμα της αναγεννωμένης εθνικής μας σκηνής.

Ο κ. Τρουφιέ γνωστός γάλλος ηθοποιός, μη γνωρίζων όμως την ελληνικήν, μη αισθανόμενος την ζωήν μας, ό,τι ως φυλή έχομεν διακριτικών και χαρακτηριστικών εις το βάθος της ψυχής μας, το οποίον δι' ιδιαίτερας γλώσσης, δι' ιδιαίτερον κινήσεων και δι' ιδιαίτερας μουσικότητος και δι' ιδιαίτερου χρωματισμού απαγγελίας εκφράζομεν, είνε ο κατάλληλος να αναλάβη ένα τοιοούτον έργον;

Στο θέμα επανέρχεται δριμύτερα και ο *Νουμάς* τον Φεβρουάριο, καλώντας τον Νάζο, που «δεν είναι από τους επιπολαίους εκείνους ανθρώπους που κάμνουν πράγματα στο βρόντο για να προκαλέσουν θόρυβο και να γεννήσουν σκάνδαλα», να απαντήσει σε όλους όσοι τον αμφισβητούν.¹³

Πρώτη δημοσιεύεται στην *Κριτική* η απάντηση του Κωστή Παλαμά.¹⁴ Ο Παλαμάς απαντά δεοντολογικά στην πρώτη ερώτηση, εκφράζοντας την άποψη πως ένα θέατρο που δεν είναι εμπορικό, όπως το Βασιλικό, θα πρέπει να εξυπηρετεί έναν υψηλό σκοπό που οι συντελεστές του θα τον πραγματώνουν διαπνεόμενοι από το ίδιο όραμα. Δεν μπορεί, όμως, να κρίνει τους ηθοποιούς του Βασιλικού, γιατί δεν παρακολουθεί τις παραστάσεις του. Σε ό,τι αφορά τη δεύτερη ερώτηση, εκφράζεται πολύ θετικά για τον Στεφάνου, ο οποίος δεν έχει λιγότερες ικανότητες από άλλους υποψηφίους για τη θέση του, και εντοπίζει την αδυναμία του θεάτρου στο γεγονός ότι «η απρόσωπη», «η εν γένει καλλιτεχνική διεύθυνσις», δεν έχει χαράξει ένα πρόγραμμα που να ανταποκρίνεται στον προορισμό του θεάτρου αυτού. Και αυτό, κατά τη γνώμη του, οφείλεται σε τρεις «τυραννικές ιδέες», που «όταν της δένουν τα χέρια, της τρεκλίζουν τα πόδια». Η πρώτη είναι «η ιδέα της οικονομικής ευθύνης» και η δεύτερη, που άμεσα σχετίζεται με την πρώτη, «η ιδέα του κόσμου», δηλαδή του κοινού που συχνάζει στο θέατρο για να διασκεδάσει, χωρίς να ενδιαφέρεται για την ποιότητα των έργων που παρουσιάζονται. Και εδώ ακριβώς, κατά τον Παλαμά, έγκειται η δυσκολία που αντιμετωπίζει η διεύθυνση του θεάτρου, γιατί πρέπει να συμβιβάζεται με τις απαιτήσεις του κοινού, μέχρι αυτό να καλλιεργηθεί. Με τον τρόπο, όμως, αυτό αποδεικνύει πως δεν έχει καθαρή συνείδηση του έργου της. Κατ' αυτόν, θα πρέπει να κινηθεί «απάνω από τον κόσμο, προς τη ζωή!» Η τρίτη ιδέα αναφέρεται στην έλλειψη ελληνικών έργων. Κατά τον Παλαμά μπορεί να μην υπάρχουν ελληνικά έργα, αλλά έχουν αρχίσει να γράφονται. Σε ό,τι αφορά την τρίτη ερώτηση, βρίσκει πολύ λογική την απόφαση του Ωδείου να καλέσει τον Τρουφιέ, αφού όλοι όσοι έχουν προσπαθήσει μέχρι εκείνη τη στιγμή απέτυχαν στον σκοπό τους, και δε θεωρεί ανασταλτικό παράγοντα το γεγονός ότι ο Τρουφιέ δε μιλά ελληνικά, γιατί «υπάρχουν για την διδασκαλίαν και για τη μετάδοση κάθε ωραίας τέχνης, και της πιο διανοητικής και δυσκολομετάδοτης, νόμοι και κανόνες που δεν τους περιορίζει διαφορά στον εθνισμό, στον τόπο, στη γλώσσα, στην παράδοση, στην παρατήρηση».

13. «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 17 (Πέμπτη 27 Φεβρουαρίου 1903) 2. Βλ. στο ίδιο φύλλο και τη στήλη «Η Κοινή Γνώμη», όπου δημοσιεύονται δύο επιστολές με το ίδιο θέμα.

14. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», περ. *Κριτική*, τεύχ. 5 (1 Μαρτίου 1903) 137-139.

Ακολουθεί στο ίδιο τεύχος η απάντηση του Πολύβιου Δημητρακόπουλου.¹⁵ Σε ό,τι αφορά την πρώτη ερώτηση, βρίσκει τους ηθοποιούς επαρκείς, εκφράζει όμως την ανησυχία του για την έλλειψη «προπαρασκευαστικής εργασίας προς εκγύμνασιν ηθοποιών», ώστε να εξασφαλιστεί το μέλλον του θεάτρου. Θεωρεί, βέβαια, σημαντικότερο το ζήτημα που τίθεται με τη δεύτερη ερώτηση. Μολονότι ο Στεφάνου είναι φίλος του, δε διστάζει να του αποδώσει ευθύνες για τις παραστάσεις που δίνονται στο Βασιλικό, αφού αυτός έχει τη διεύθυνσή του. Επισημαίνει την έλλειψη ελληνικών έργων από το πρόγραμμα του θεάτρου και την κακή επιλογή ξένων, για το ανέβασμα των οποίων ξοδεύτηκαν τεράστια ποσά, χωρίς αυτά να βρουν ανταπόκριση στο κοινό. Υποστηρίζει ότι έργα της εθνικής παραγωγής, βυζαντινό ιστορικό δράμα και αρχαία τραγωδία, δεν ανεβαίνουν στο Βασιλικό, όχι γιατί του λείπει το βεσιτάριο, αλλά γιατί το Βασιλικό δε θέλει. Στην τρίτη ερώτηση δεν απαντά ευθέως, εμμέσως όμως δείχνει με τρόπο καυστικό την αντίρρησή του για την πρόσληψη του Τρουφιέ.

Σύντομος στις απαντήσεις του είναι ο Ταγκόπουλος,¹⁶ ο οποίος ήδη από τον *Νουμά* έχει εκτοξεύσει δριμεία κριτική εναντίον του Βασιλικού, επιμένοντας ότι τόσο οι ηθοποιοί όσο και η διεύθυνση του θεάτρου δε συμβάλλουν στη αποστολή που αυτό έχει αναλάβει και διαφωνώντας με την πρόσληψη του Τρουφιέ. Με τρία μεγάλα «όχι» απαντά, τέλος, ο Δ. Καλογερόπουλος.¹⁷

Η τοποθέτηση του *Νουμά* γίνεται σαφέστερη, με αφορμή την πρόσληψη του Άγγελου Βλάχου ως καθηγητή της Δραματικής Σχολής του Ωδείου:¹⁸

Όσο τώρα και αν ψιθυρίζουν οι εξ επαγγέλματος μουρμούρηδες ότι ο κ. Βλάχος κατέλαβε την νέαν θέσιν του δι' εμμέσου οδοῦ, διά της μεθόδου... του Τρουφιέ, δεν θα ημπορούν να μη το ανομολογήσουν ότι διά του κ. Βλάχου αρχίζει να δικαιολογείται η άφιξις του κ. Τρουφιέ, όπως διά του κ. Τρουφιέ δικαιολογείται αξιόλογα ο διορισμός του κ. Βλάχου.

Ο καταγιγισμός των ενστάσεων για τις προσλήψεις συνεχίζεται. Εκτός από τον Τρουφιέ και τον Βλάχο, στη Σχολή πρόκειται να διδάξει και η Άννα Φραγκοπούλου, η οποία κατηγορείται ότι αγνοεί την ελληνική γλώσσα και, επιπλέον, θα μεταβαίνει κάθε καλοκαίρι στο Παρίσι, για να παίρνει οδηγίες «προς ευόδωσιν του επιδιωκομένου διά της Δραμ. Σχολής Εθνικού σκοπού».¹⁹

Η *Κριτική* συνεχίζει ακάθεκτη τη δημοσίευση των επιστολών στο τεύχος που κυκλοφορεί το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Μαρτίου.²⁰ Δημοσιεύονται οι επιστολές των Στέφανου Ραμά (=Μάρκος Τσιριμώκος), Περικλή Γιαννόπουλου, Θωμά Θωμόπουλου, Αλέξ. Κ. Περδικίδη και Χ. Χρηστοβασιλή.

15. Περ. *Κριτική*, ό.π., σ. 141-142.

16. Περ. *Κριτική*, ό.π., σ. 141-142.

17. Περ. *Κριτική*, ό.π., σ. 141. Στο ίδιο τεύχος η *Κριτική* αναδημοσιεύει τα σχόλια των εφημερίδων *Ακρόπολις* και *Άστυ* για το ίδιο θέμα. Η *Ακρόπολις* (24-2-1903) επιμένει στα χρήματα που θα στοιχίσει στο Ωδείο ο Τρουφιέ και στη δυσκολία του να βρει τους κατάλληλους δασκάλους και ειρηνικά επιστά την προσοχή του μέλλοντα διευθυντή στην επιλογή του ξύλου από το οποίο θα είναι φτιαγμένα τα έπιπλα. Το *Άστυ* σχολιάζει ειρωνικά την άγνοια από τον Τρουφιέ της ελληνικής γλώσσας, γεγονός που έκανε πολλούς νέους και νέες της Αθήνας να μάθουν γαλλική απαγγελία. Σχετικά βλ., «Από τον καθημερινόν τύπον», περ. *Κριτική*, τεύχ. 5 (1 Μαρτίου 1903) 167.

18. «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 18 (Κυριακή 2 Μαρτίου 1903) 4. Βλ. και την επιστολή για το ίδιο θέμα στην ίδια σελίδα, στη στήλη «Η Κοινή Γνώμη».

19. «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 19 (Κυριακή 6 Μαρτίου 1903) 3.

20. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», περ. *Κριτική*, τεύχ. 6 (15 Μαρτίου 1903).

Ο Ραμάς θεωρεί τον εαυτό του αναρμόδιο να απαντήσει, εκφράζει, όμως, κάποιες ενδιαφέρουσες απόψεις. Κατ' αυτόν, για να εκπληρώσει το Βασιλικό τον προορισμό του θα έπρεπε να ανεβάσει έργα Ελλήνων συγγραφέων. Εάν το δραματολόγιο του Βασιλικού καταρτίστηκε από συγκεκριμένης ποιότητας έργα, τότε ο θίασός του αποτελείται από αυτοδιδακτους, όργανα του σχολαστικισμού που προσόντα τους έχουν τη «σεσηρυία φωνή» και τον στόμφο. Σε περίπτωση που η διεύθυνση του Βασιλικού, όμως, φρόντιζε για τη μόρφωση των ηθοποιών, ώστε αυτοί να είναι σε θέση να ερμηνεύουν έργα ξένα και καλομεταφρασμένα, θα την κατηγορούσαν ότι δεν εκπληρώνει τον εθνικό προορισμό της, περιφρονώντας «την σχολαστικήν, πραγματικήν αισθητικήν του Κοινού, την και πατριωτικήν». Αυτήν την αισθητική επιβάλλει στους αυτοδιδακτους. Έτσι, εξάλλου, η «βιομηχανική και η βιοποριστική Διεύθυνσις» περιορίζεται στους παλιούς ηθοποιούς που είναι και κατάλληλοι για την ερμηνεία των έργων που προκρίνονται στον Λασσάνειο.²¹

Ο Γιαννόπουλος, απολαυστικά πληθωρικός, αφού αναφερθεί στην προβληματική και αρρωστημένη λειτουργία του Συντάγματος, των θεσμών, της φιλολογίας, της καλλιτεχνίας, της γλώσσας και των θεατρικών σκηνών και εκφράσει την άποψη ότι μπορεί πάραυτα να υπάρξει ελληνικό θέατρο, αν λειτουργήσει ο κοινός νους, μολονότι δεν μπορεί να καταλάβει σε τι θα βοηθήσουν οι απαντήσεις των πνευματικών ανθρώπων για τη συγκεκριμένη κατάσταση, επιχειρεί να απαντήσει και στα τρία ερωτήματα. Σε ό,τι αφορά το πρώτο, υποστηρίζει ότι «το Βασιλικόν Θέατρον είνε εφάμιλλον όλης μας της άλλης ελευσιότητος και είνε φυσικόν να την υπερβαίνη ηγεμονικώτατα»· άλλωστε πρόκειται για θέατρο «Στεφανικόν». Σε ό,τι αφορά τη δεύτερη, την θεωρεί καθαυτήν διαφωτιστική, ενώ στην τρίτη απαντά διεξοδικά με τρόπο ειρωνικό, αποκάλυπτοντας όλη την απέχθειά του για κάθε τι το ξένο.²²

Σύντομες είναι οι υπόλοιπες απαντήσεις. Ο Θωμάς Θωμόπουλος πιστεύει ότι χρειάζεται ένα γερό σύστημα διδασκαλίας για να μην αποξενωθεί η Ελλάδα από την τέχνη του κόσμου και από τη δική της, υποστηρίζοντας ότι ο Στεφάνου δεν είναι κατάλληλος να διευθύνει τον θίασο του Βασιλικού και ο Τρουφιέ, στον οποίο αναγνωρίζει θεατρική γνώση, δεν μπορεί να μάθει στους Έλληνες να μιλούν και να τονίζουν τη γλώσσα τους, επειδή είναι ξένος.²³ Ο Περδικίδης υποστηρίζει ότι το Ωδείο δεν είναι σε θέση να παράγει έργο και σε ό,τι αφορά το Βασιλικό ότι τα μηχανικά μέσα που διαθέτει, τα πολυτελή σκηνικά και οι κάποιοι καλοί ηθοποιοί, δεν αρκούν για να ανταποκριθεί στον ρόλο του. Συστηματικότερος ο Χρηστοβασίλης απαντά σε κάθε μία ερώτηση χωριστά, εκφράζοντας την άποψη ότι οι υπάρχοντες ηθοποιοί θα μπορούσαν να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους, αν έπαιρναν την κατάλληλη μόρφωση, απορρίπτοντας τη διεύθυνση

21. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 169-170.

22. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 170-174. Ενδεικτικά παραθέτουμε ένα απόσπασμα (σ. 174), χαρακτηριστικό της σκωπτικής διάθεσης του Γιαννόπουλου: «Ξένοι τινές μάλιστα διαβάτα εντεύθεν, φιλελληνισμού ακραιφνούς, εκ των κουτουποσάντων τα ημέτερα θήλεα ουχί ποτέ και ως ηδύνατό τις να υπονοήση εικεί και ως έτυχεν, αλλ' εξ εσκεμμένου πατριωτισμού προς σύσφυγξιν των συνενούντων ημάς φιλικών δεσμών μετά των ευγενών ευρωπαϊών, παρετήρησαν το άτοπον αυτό και συνέστησαν εις την Κυβέρνησιν της χώρας την διόρθωσιν αυτού. Επεβάλλετο λοιπόν ημίν να φροντίσωμεν ως τάχιστα, περί της άρσεως της ελλείψεως αυτής, χάριν των ξένων επισκεπτών. Και εσκέφθημεν ότι, μέσον άριστον παρά πάντων μέλλον να επικροτηθή, ήτο να μετακαλέσωμεν ένα μέλος επιφανές της Γαλλικής Κωμωδίας, ίνα παρ' αυτό φοιτώντες οι νέοι και αι νέαι, εκμανθάνουν την ηθοποιάν και εκτελώσι τας κοινωνικάς των ανάγκας κατά τας παραδόσεις του Οίκου του Μολιέρου. Και ευελπιστούμεν ότι εντός ολίγου θα δρέψωμεν καρπούς αγλαούς. Και μη νομισθή ότι μόνον διά τους νέους και τας νέας είνε πρώτης ανάγκης η τέχνη της ηθοποιίας, αλλά και διά τους μεγάλους πάσης ηλικίας και παντός αξιώματος.»

23. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 174-175.

του θέατρου ως την πλέον ακατάλληλη και θεωρώντας την πρόσληψη του Τρουφιέ ως παραλογισμό, αφού δε θα διδάσκει στα ελληνικά.²⁴

Και ο *Νουμάς* από την πλευρά του συνεχίζει τον αγώνα του για το ίδιο ζήτημα. Ο Πάνος Α. Π. Καλογερίκος με μακροσκελή επιστολή επισημαίνει ότι για να συσταθεί δραματική σχολή χρειάζονται καθηγητές και μαθητές, που λείπουν όμως από τη Σχολή του Ωδείου. Ο Τρουφιέ ως διοργανωτής της Σχολής θα πρέπει να αντικατασταθεί, μετά το πέρας της παραμονής του στην Ελλάδα, από κάποιους ειδικούς. Ειδικός όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ο Ά. Βλάχος, γιατί είναι ακατάλληλος, πολύ περισσότερο η Φραγκοπούλου, η οποία και ως μαθήτρια στο Κονσερβατο-άρ του Παρισιού και ως ηθοποιός του Βασιλικού είναι αποτυχημένη.²⁵

Η *Κριτική* συνεχίζει να δημοσιεύει επιστολές για το ίδιο θέμα και στο τεύχος του επόμενου μήνα.²⁶ Πρώτη δημοσιεύεται η επιστολή του Κωνστ. Ν. Ράδου, ο οποίος μολονότι δεν απαντά ακριβώς στις ερωτήσεις, εύστοχα όμως επισημαίνει τις αιτίες της κακοδαιμονίας για την ανάπτυξη της τέχνης γενικά. Αυτές εντοπίζονται στην απουσία αληθινού ενθουσιασμού, στην ύπαρξη φιλαντίας και ιδιοτέλει-ας, οκνηρίας και «δεινής» αμάθειας και στην έλλειψη εκπαίδευσης, που είναι η βάση της μόρφωσης. Σε ό,τι αφορά τον θίασο του Βασιλικού, πιστεύει ότι η ειδική κατάρτιση που ίσως αποκτήσει δε θα συντελέσει στην επιτυχία, αφού από αυτόν λείπει η μόρφωση, και ότι η μεταρρύθμιση, που αυτή τη στιγμή επιχειρείται, θα έπρεπε να είχε γίνει νωρίτερα, όταν υπήρχε ένας σχετικός ενθουσιασμός και καταβάλλονταν αξιόλογες προσπάθειες (Θίασος Ταβουλάρη, Θίασος Αλεξιάδου, Παρασκευοπούλου, Βερώνη). Επικαλείται την πρακτική ξένων θεάτρων που έστελναν τα ταλέντα να μαθητεύσουν κοντά σε γνωστά ονόματα του θεάτρου, για να αναλάβουν στη συνέχεια και τις δραματικές σχολές των θεάτρων τους, αλλά και τη διοικητική και οικονομική τακτική τους, που περιοριζόταν στην κυβερνητική χορηγία και ανέβαζαν τρεις φορές την εβδομάδα έργα εθνικά και τρεις ξένα, εξασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό το ενδιαφέρον του κοινού. Προτείνει την ίδρυση υπαίθριων θεάτρων, επιμένοντας όμως ότι η πρόοδος της δραματικής τέχνης είναι συνάρτηση της γενικότερης πνευματικής ανάπτυξης. Σε ό,τι αφορά τη μετάκληση του Τρουφιέ, δεν πιστεύει ότι ο Βλάχος δεν είχε τις οργανωτικές ικανότητες, αλλά απαραίτητος είναι ένας έμπειρος άνθρωπος με καλούς συμβούλους.²⁷

Ακολουθεί η απάντηση του Π. Νιρβάνα, ο οποίος επισημαίνει κατ' αρχάς ότι είναι ευκολότερο να δημιουργήσει κανείς ένα θέατρο παρά να διορθώσει ένα «παραστρατημένο». Σε ό,τι αφορά τους ηθοποιούς, υποστηρίζει ότι τους αδιδακτους αυτούς θα τους διδάξουν αυτοδίδακτοι και, εάν ο Τρουφιέ θεωρείται ακατάλληλος για τους λόγους που μέχρι τώρα κάποιιοι έχουν επικαλεστεί, δε βλέπει να υπάρχει λύση. Για τον Στεφάνου, δεν πιστεύει ότι του λείπουν τα προσόντα, αλλά είναι αναγκασμένος εκ των πραγμάτων να κάνει συμβιβασμούς και παραχωρήσεις σε εφημερίδες, κοινό, ηθοποιούς, βουλευτές και σε κάθε «νεοελληνισμό», γιατί διαφορετικά θα ήταν αναγκασμένος να κλείσει το θέατρο. Το πρόβλημα, κατ' αυτόν, θα λυθεί, όταν θα διαπαιδαγωγηθεί το κοινό.²⁸

24. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 175-176.

25. *Ο Νουμάς*, τεύχ. 25 (Πέμπτη 27 Μαρτίου 1903) 4. Επιπλέον, οι μαθητές και οι μαθήτριες της Δραματικής Σχολής γίνον-ται αντικείμενο ειρωνείας με την απαίτησή τους προς τον Γάλλο Υπουργό Παιδείας να επιτρέψει την παραμονή του Τρουφιέ, μετά τη λήξη της αδειάς του, για ακόμη δύο μήνες. Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 22 (Κυριακή 16 Μαρτίου 1903) 3.

26. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», περ. *Κριτική*, τεύχ. 7 (1 Απριλίου 1903).

27. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 201-205.

28. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 205-207.

Τελευταία δημοσιεύεται η απάντηση του Γρηγόριου Ξενοπούλου, ο οποίος έχοντας εδώ και ένα χρόνο καταθέσει τις προτάσεις του με άρθρο στα *Παναθήναια* για τα δύο πρώτα ζητήματα, περιορίζεται να απαντήσει μόνο στο τρίτο που αφορά τον Τρουφιέ, του οποίου τη μετάκληση αντιμετωπίζει θετικά και τη βρίσκει ωφέλιμη, γιατί οι Έλληνες, ενώ αντιμετωπίζουν με επιφύλαξη τους ομοεθνείς τους, δέχονται πιο εύκολα σε ορισμένες θέσεις τους ξένους.²⁹

Η δημοσίευση των επιστολών στην *Κριτική* συνεχίζεται. Στο τεύχος που κυκλοφορεί το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Απριλίου δημοσιεύονται τρεις, του Ι. Κονδυλάκη, του Κωνσταντίνου Κατσίμπαλη και του Π. Α. Αξιώτη.³⁰ Ο Ι. Κονδυλάκης, στη σύντομη επιστολή του, είναι ο μόνος μέχρι στιγμής που διαφοροποιείται από όσους έχουν ήδη απαντήσει. Πιστεύει ότι το Βασιλικό Θέατρο και ο θιασός του μπορεί να ανταποκριθεί στον σκοπό του, χωρίς όμως να δικαιολογεί τη γνώμη του. Σε ό,τι αφορά τον Τρουφιέ δε φαίνεται να είναι αντίθετος στη μετάκλησή του, γιατί η Αθήνα είναι μια πόλη που κατοικείται από Γάλλους και Ελληνογάλλους.³¹

Διεξοδική είναι η απάντηση του Κωνσταντίνου Κατσίμπαλη. Στην υπαινικτική απάντησή του, σε λόγο που εκφέρεται συνυποδηλωτικά, διαφαίνεται πρώτα η αρνητική του γνώμη για τους ηθοποιούς³²:

Οι αυτοδίδακτοι λοιπόν ηθοποιοί μας –περί ων η πρώτη ερώτησις– ανήκοντες εις μίαν σχολήν και εις μίαν αισθητικήν, δηλαδή την γαλακτερήν, υπήρξαν πάντοτε οι φυσικώτεροι αγαπητικοί της Βοσκοπούλας και της κόρης του παντοπώλου, και πεντηκονταετηρίδας μετά των εν λόγω κυριών θα εώρταζον μια μέρα, εάν ο απογαλακτισμός των δεν επήρχετο απότομος διά του δραματολογίου του Β. Θεάτρου και των συμπαραομαρτούντων ταπίτων φράκων και πολυπτύχων φευρεδεγκοτών των μόνων αναμνηστικών της πάλαι λευκής πολυπτύχου.

Αφού επιμένει ειρωνικά στο θέμα των ηθοποιών, προχωρεί σ' αυτό της διεύθυνσης με σαφή διατύπωση. «Η εργασία παντός διευθυντού θεάτρου σήμερα είναι περισσότερο διοικητική και ελάχιστη καλλιτεχνική» και τα προσόντα που χρειάζεται αυτός για να ανταποκριθεί στα καθήκοντά του δεν έχουν καμιά σχέση με την αισθητική του θεάτρου. «Παράδειγμα οι αναγνωρισθέντες ως μεγαλοφύεις διευθυνταί θεάτρων δεν έχουσιν ούτε το χιλιοστόν της καλλιτεχνικής αξίας του αποτυχόντος διευθυντού της Γαλλικής Κωμωδίας.» Κατά τη γνώμη του, το ζήτημα είναι εισπρακτικό και, όταν ένα θέατρο δε δουλεύει με εμπορικά κριτήρια, δεν μπορεί να ανταποκριθεί στα καθήκοντά του με λίγες δωρεές. Η γνώμη του για το Βασιλικό διατυπώνεται απερίφραστα: το αποκαλεί «το άσυλον των ανιάτων της οδού αγίου Κωνσταντίνου». Όσο για τον Τρουφιέ, το Ωδείο ακολουθεί την τακτική του Βασιλικού Θεάτρου και τον μετακαλεί για να του δώσει την ευκαιρία να απολαύσει ένα ταξίδι.³³

Ο Αξιώτης είναι σύντομος στις απαντήσεις του. Οι ηθοποιοί, «σχετικώς κρινόμενοι», είναι καλοί, δε φαίνεται όμως να τον ικανοποιεί η λύση του Τρουφιέ, γιατί τη θεωρεί προσωρινή. Βάζει ωστόσο ένα άλλο θέμα, αυτό της εθνικής σκηνης, η οποία πρέπει να επιδιώκει πρώτα τη διδασκα-

29. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 207-208. Τον επόμενο μήνα ο *Νουμάς* εγκალεί τον Τρουφιέ, γιατί στην καλλιτεχνική εσπερίδα του Παρνασσού δεν παρουσίασε κάποιους από τους μαθητές του και δεν ακούστηκε καθόλου και ο ίδιος. Βλ. «Η Κοινή Γνώμη», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 29 (Κυριακή 13 Απριλίου 1903) 3.

30. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», περ. *Κριτική*, τεύχ. 8 (15 Απριλίου 1903).

31. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 248.

32. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 249.

33. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 249-251.

λία καλών έργων και κατόπιν την ψυχαγωγία, δίνοντας προτεραιότητα σε εθνικά έργα, «με την εθνική ψυχή και την εθνική γλώσσα», και μετά στα άριστα έργα του ξένου δραματολογίου.³⁴

Με τις επιστολές αυτές τερματίζεται ο διάλογος που άρχισε η *Κριτική*, εδώ και δύο μήνες, σχετικά με το Βασιλικό και τη Δραματική Σχολή του Ωδείου. Το περιοδικό ανακεφαλαιώνει τα αποτελέσματα της έρευνας, συμψηφίζοντας αρχικά τις απαντήσεις στις δύο πρώτες ερωτήσεις που είχαν τεθεί, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικές, επισημαίνοντας την ύπαρξη δύο τάσεων που η μία επιτίθεται εναντίον του Βασιλικού και της διεύθυνσής του, ενώ η άλλη διστάζει να εκφέρει αρνητική γνώμη, κάποιιοι επιφυλακτικά και ορισμένοι αισιόδοξα. Η *Κριτική* εύχεται η αλήθεια να βρίσκεται με το μέρος των τελευταίων.

Σε ό,τι αφορά τον Τρουφιέ τα πράγματα είναι ξεκάθαρα:

Εκ των γνωμών αι οποία εστάλησαν εις την τρίτην ερώτησίν μας, σχετικώς προς τη δράσιν της Δραματικής Σχολής του Ωδείου, γίνεται φανερόν ότι η πλειονότης αυτών είναι αρνητική χωρίς δισταγμούς και αμφιβολίας. Αν δε θεωρήσωμεν την εκφρασθείσαν διά το ζήτημα αυτό γνώμην των καλλιτέρων λογίων και καλλιτεχνών μας, ως αντιπροσωπεύουσαν επί το γενικώτερον την γνώμην της υγιούς μερίδος του καλλιτεχνικού μας κόσμου, επισημού η μη, τότε πρέπει να παραδεχθώμεν ότι εις τον τόπον μας, η ίδρυσιν της Δραματικής Σχολής του Ωδείου υπό την διεύθυνσιν του γάλλου εταίρου της Γαλλικής Κωμωδίας κ. Τρουφιέ, γενικώς υπό του ειδημόνου κόσμου εκρίθη ως στηρίζουσα την δράσιν της επί εσφαλμένου προγράμματος, ουδένα σκοπόν αληθούς προόδου υπηρετούντος.

Για την *Κριτική* το θέμα έχει κλείσει, όχι όμως και για τον *Νουμά*, που θα εξακολουθήσει ακόμη να εκτοξεύει τα βέλη του κατακεραυνώνοντας κάθε υπεύθυνο. Η επικείμενη αποχώρηση του Τρουφιέ, που τα εναντίον του ειρωνικά σχόλια δε σταματούν,³⁵ μετά την αποτυχία του να συστήσει τη Δραματική Σχολή του Ωδείου, δίνει την ευκαιρία στον συντάκτη του *Νουμά* να αποδώσει ευθύνες στους αρμοδίους, «που δεν θέλουν να κάμουν ούτε θέατρον της προκοπής, ούτε δραματικήν Σχολήν, αλλά ρίχνουν στάκτη στα μάτια του κόσμου και σπρώχνουν τις ημέρες για να να φαίνωνται πως κάτι κάνουν, ενώ δεν κάνουν απολύτως τίποτε», και να υποδείξει τον άνθρωπο ο οποίος θα μπορούσε να ιδρύσει τη Δραματική Σχολή του Ωδείου και να ανυψώσει ως Διευθυντής το Βασιλικό «εις περιωπήν Εθνικού θεάτρου», τον Κωνσταντίνο Χρηστομάνο, τον ιδρυτή της Νέας Σκηνης.³⁶

Είχαμ' εδώ, στη μύτη μας, έτοιμο τον άνθρωπον που ημπορούσε και δραματικήν Σχολήν να ιδρύση και το Βασ. Θέατρον να ανυψώση εις περιωπήν Εθν. Θεάτρου. Είχαμε τον άνθρωπον, τον αναδείξαντα πανσόφους τους αλτοίς της Τέχνης, με την θέλησιν, με την ιδιοφυϊαν και με την μόρφωσίν του. Είχαμε τον άνθρωπον, ο οποίος δεν ηρκέσθη μόνον να μας παραφουσκώση με θεωρίες, αλλά έδωσε και πρακτικές εξετάσεις μπροστά στα θολωμένα από την ρουτίνα μάτια μας. Είχαμε

34. «Ανοικταί επιστολαί. Διά το Β. Θέατρον και διά την Δραματικήν Σχολήν του Ωδείου», ό.π., σ. 251-252.

35. Τα ειρωνικά σχόλια εναντίον του Γάλλου συνεχίζονται, χωρίς να εξαιρείται από αυτά ο Α. Βλάχος, με αφορμή την αναπαράσταση αρχαίου αγγείου, την οποία αυτός παρουσίασε με τέσσερις μαθήτριες της Δραματικής Σχολής στη Γαλλική Σχολή. («Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 31, Κυριακή 20 Απριλίου 1903, σ. 3). Άλλη αφορμή για να συνεχιστούν οι επιθέσεις είναι οι ποιητικές επιδόσεις του Τρουφιέ και οι χρηματικές απολαβές του, ο οποίος φαίνεται ότι εργάζεται ανιδιοτελώς, ενώ πληρώνεται με «εκατοντάδραχμον αποζημίωσιν καθ' ημέραν, δι' έξοδα κατοικίας, τροφής, καροτσάδας και εμπνεύσεως». («Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 32, Πέμπτη 24 Απριλίου 1903, σ. 3). Τα ειρωνικά σχόλια εις βάρος του συνεχίζονται και μετά την αναχώρησή του, με εμμονή στα χρήματα που κέρδισε κατά την παραμονή του στην Ελλάδα. («Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 37, Πέμπτη 11 Μαΐου 1903, σ. 3).

36. «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 30 (Πέμπτη 17 Απριλίου 1903) 3.

τον ιδρυτή της «Ν. Σκηνης» ο οποίος ημπορούσε αξιολογα να είνε και ιδρυτής της Δραμ. Σχολής του Ωδείου και Διευθυντής του Βασ. Θεάτρου. Κι' όμως τον άνθρωπον αυτόν δεν τον χρησιμοποιήσαν εκεί που έπρεπε να τον χρησιμοποιήσουν, αλλά έσπευσαν και να τον καθαιρέσουν ακόμα οι Σάυλκ του θεάτρου της «Ομονοίας», το οποίον δι' αυτού ανεβίωσαν, μόλις έμαθαν την αποτυχίαν του, υπό έποψιν εισπράξεων, εις μια δυο πόλεις του Εξωτερικού.

Το λέγομεν και το επαναλαμβάνομεν. Αν είχαμε σκοπό να εργασθούμε σοβαρά για το θέατρον, ο κ. Χρηστομάνος δεν θα επλανάτο σήμερα στην γην των Φαραώ και ο κ. Τρουφιέ δεν θάφηνε το Παρίσι για να ναρθή εδώ να καλλιεργήση τα τάλαντα των Αθηναϊκών σαλονιών και να υμνήση την σημαίαν και την κουταμάρα μας.

Το θέμα της εθνικής σκηνης, όπως εκφράζεται από το Βασιλικό, είναι σημαντικό για τη διανόηση της εποχής. Ο *Νουμάς* θέλει να τοποθετηθεί, όχι όμως και να προτρέξει γιατί, από τη στιγμή που δεν υπάρχουν δείγματα της δράσης του θιάσου αυτού, δεν πρέπει να τον καταδικάσει. Τα προγράμματά του, παρόλα αυτά, δεν ενθουσίασαν την εφημερίδα.³⁷

Ενδεικτικό του πνεύματος που επικρατεί είναι, στη συνέχεια, το άρθρο του Περικλή Γιαννόπουλου με τίτλο «Τα Αρχαία δράματα», που δημοσιεύεται στην εφημερίδα.³⁸ Ο Γιαννόπουλος καταφέρεται με οργή εναντίον της διευθύνσεως του Βασιλικού «που πετά κλωτσηδόν ένα Βερναρδάκη» και προτιμά να υποκύπτει στις προτιμήσεις του Τρουφιέ, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την παράσταση της αρχαίας τραγωδίας:

Καταλάβετε το, καταλάβετε το, καταλάβετε το, Στέφανοι. Είνε αδύνατον να κάμετε τίποτε άλλο, παρά να εξευτελίσετε το Έθνος σας, φέροντες ξένους θιάσους να παραστήσουν τα ιδικά μας έργα, να το παραστήσετε αμαθές, βάρβαρον, ενώ είσθε μόνον σεις τοιούτοι –ή να ποδοκυλίσετε και αυτά εις το οικτρόν και κωμικόν σημείον, όπου ωθείτε και κάθε άλλο, πριν σας ανοίξουν τα μάτια, πριν σας μάθουν τι έχετε να κάμετε, πριν σας δείξουν πώς θα το κάμετε.

Μάθετε το από τώρα. Εάν φέρετε ξένους θιάσους, να παίξουν αρχαία δράματα επί των Ελληνικών ερειπίων, εάν ατιμάσετε τόσον την πατρίδα σας και μας καταστήσετε αδύνατον να συναντήσωμεν έναν Ευρωπαίον, χωρίς να μας ανεβάνει το αίμα εις το πρόσωπον, θα ακούσετε μιαν κραυγήν διαμαρτυρίας εν μέσω του θαυμασμού σας.

Ο Γιαννόπουλος καταλήγοντας μελοδραματικά φτάνει στην υπερβολή:

Αρχαία δράματα κύριοι –μάθετε το από εμένα– μόνον Έλληνες δύνανται να διδάξουν και μόνον Έλληνες δύνανται να παραστήσουν. Τα πάντα των παραστάσεων αυτών δύνανται να γίνουν εδώ από Έλληνας.

Το Βασιλικό βαρύνεται και με τις παρεμβάσεις των πολιτικών και του βασιλιά, όπως φαίνεται από τα σχετικά σχόλια που δημοσιεύονται τον Νοέμβριο του 1903 στον *Νουμά*. Το ένα αναφέρεται στην κατακρητέα ενέργεια Δελιγιαννικών βουλευτών να μοιράζουν εισιτήρια για «το δραματικό ξέρασμα του κ. Σαπφού [Καλαποθάκη]». Το άλλο σε κάποια ποιητική αναφορά του Πολύβιου Δημητρακόπουλου προς τον βασιλιά από τον οποίο ζητά κάτι να ρίξει στην άδεια κοιλιά του. Η

37. «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 22 (Κυριακή 16 Μαρτίου 1903) 3.

38. *Ο Νουμάς*, τεύχ. 33 (Κυριακή 27 Απριλίου 1903) 1-2.

εφημερίδα πιστεύει ότι αυτό «το κάτι» είναι «κανένα κοκκαλάκι από το Βασιλικό Θέατρο». ³⁹ Ο Π. Δημητρακόπουλος, επίσης, γράφει άρθρα εναντίον των δημοτικιστών με αφορμή τα Ορεσσειακά, για τον απλό λόγο ότι το Βασιλικό δεν ξανάπαιξε έργο του. Η εφημερίδα καταθέτει τότε συγκεκριμένα στοιχεία για την εισπρακτική επιτυχία των έργων που παίζονται στη σκηνή του: ⁴⁰

–Το δράμ' αυτό [δεν λείει ποιο από τα έργα του Δημητρακόπουλου] στην πρώτη και τελευταία παράστασι έπιασε μόνον 137 δραχμές. –Λιγότερο δηλ. από το δραματικό ξέρασμα του κ. Σαπού που έπιασε 600 δραχμές, αν και όλ' οι Δεληγιαννικοί βουλευτές μοίραζαν εισιτήρια, γιατί είχαν πάρει το ζήτημα πολιτικά. –Από τα Ρωμέικα έργα τα μόνα πούφεραν παράδες είναι οι κωμωδίες του Λάσκαρη. –Το πρώτο βράδυ έπιασαν 1.370 δραχμές.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το παρασκήνιο που στήνεται, όταν το Βασιλικό, το 1904, πρόκειται να διορίσει γραμματέα. Ο Τέλης Πετσάλης έχει τις περισσότερες ελπίδες να διοριστεί στη θέση αυτή, μολονότι και οι άλλοι υποψήφιοι (Ξενόπουλος, Τσοκόπουλος, Κουρούπης (=Πολύβιος Δημητρακόπουλος), Μουχλίδης κ. ά.) έχουν όλοι τα ίδια προσόντα. Αυτοί «μαζωχτήκανε στον Ζαχαράτου κι αρχινήσανε να βρίζουν το Βασιλικό, εξόν από τον Κουρούπη», γιατί, αφού «απέτυχε ως Γραμματεύς, ήλπιζε να γίνει “Δραματεύς”, για να μπορέσει να παραστήσει τον περίφημο Σαχλασάρ και τάλλα πενηνταδυό δράματά του σ' αυτό». ⁴¹ Στη θέση του γραμματέα διορίζεται τέλος ο Τέλης Πετσάλης, του οποίου «το σπουδαιότερο προσόν είναι η φιλία του με τον κ. Θων». Ο *Νουμάς* υποστηρίζει ότι τη θέση έπρεπε να πάρει ο Θωμάς Οικονόμου, «ακούραστος και φιλότιμος εργάτης που, χωρίς φωνές και ρεκλάμα, ήσυχα ήσυχα, μας έδειξε και δουλειά κ' ικανότητα». ⁴²

Για ένα διάστημα τα πράγματα φαίνεται να ησυχάζουν, μέχρι τον Οκτώβριο του 1905, όταν στον *Νουμά* γίνεται απλή αναφορά στον σχολιασμό του προγράμματος του Βασιλικού από τον Γεώργιο Πωπ, ενώ στη συνέχεια με ειρωνικό και καυστικό τόνο παρατίθενται οι δηλώσεις του ότι *Η βουλιαγμένη καμπάνα* του Χάουπτμαν «είναι καλόν ως μυθιστόρημα μα ατυχές ως δράμα» και ότι ο Πετσάλης δεν ανακατεύτηκε στον καταρτισμό του δραματολογίου. ⁴³

Όταν δημοσιεύεται το πρόγραμμα της χειμερινής περιόδου 1905-1906 του Βασιλικού Θεάτρου, ο Λάζαρος Σιγανός (=Λάζαρος Χορν), που ασκεί τη θεατρική κριτική, ασχολείται διεξοδικά μαζί του. ⁴⁴ Κατά το πρόγραμμα, θα ανεβούν πενήντα τέσσερα έργα, τραγωδίες, δράματα, κωμωδίες, φάρσες και φαντασμαγορίες, πρωτότυπα και μεταφρασμένα. Στα πρωτότυπα συμπεριλαμβάνονται *Η Αριάδνη* του Ι. Νικολάρα («Τι, μήπως ελπίζουμε να δούμε κανέν' αριστούργημα, ή μήπως η Ελληνική σκηνή η κακομοίρα περιμένει από τέτοιας λογής έργα τίποτα περισσότερο απ' ένα γνωστό πια, γνωστότατο ρεζίλεμα;»), ο *Αριστόδημος* του Κωνσταντίνου Αγγελόπουλου και έργα «των αιωνίων δαφνοστεφών και υψηλογλωσσιστών» Τιμολέοντα Αμπελά, Π. Δημητρακόπουλου, Κλέωνα [Ραγκαβή] και Δ. Βερναρδάκη. Η αποτυχία της *Μερόπης* και του *Νικηφόρου Φωκά* του Βερναρδάκη προεξοφλείται, «εκτός πια αν ξαναρεκλαμάρουν τα έξοχα σκηνικά και δώσουνε απρέ

39. Ο *Νουμάς*, τεύχ. 71 (Κυριακή 23 Νοεμβρίου 1903) 7.

40. Ο *Νουμάς*, τεύχ. 71, ό.π., σ. 7.

41. «Φαινόμενα και πράγματα», Ο *Νουμάς*, τεύχ. 123 (Κυριακή 21 του Νοέμβρη 1904) 7.

42. «Φαινόμενα και πράγματα», Ο *Νουμάς*, τεύχ. 124 (Κυριακή 28 του Νοέμβρη 1904) 7.

43. «Ό,τι θέλετε», Ο *Νουμάς*, τεύχ. 168 (Κυριακή 16 του Οχτώβρη 1905) 12.

44. Λ. Σιγανός, «Θεατρικά. Μια ματιά στο πρόγραμμα του Βασιλικού», Ο *Νουμάς*, τεύχ. 170 (Κυριακή 30 του Οχτώβρη 1905) 4-5.

μιντί σε παραμάνες και δούλες». Στο «μουχλιασμένο» αυτό πρόγραμμα συμπεριλαμβάνονται ως «υπόσχεση, πολύ αμφίβολη βέβαια και πολύ αδύνατη», τα έργα *Επιστροφή του ασώτου* του Αριστομένη Προβελέγγιου, *Παραμύθι της πρωτομαγιάς* της Παπαδοπούλου και κάποιο του Έσπλιν.

Στην επιλογή των μεταφράσεων, κατά τον Σιγανό, το Βασιλικό προχώρησε χωρίς μέθοδο, λόγω της ανικανότητας των διευθυντών του: ο Βλάχος, «παλαικός, γιομάτος σκουριασμένες πρόληψες [...] καθόλου ποιητής, καθόλου κριτικός και καθόλου αληθινός», ο Στεφάνου, «με τη μεγάλη, αλήθεια, επιθυμία κάποιου καλού, αλλά και με ελάχιστη θέληση», ο Πετσάλης, «άλλος γέρος αυτός [...], μα που δε νοιώθει γρυ από Τέχνη κι' από Σκηνή». Οι μεταφράσεις θεωρούνται «ακατάλληλες και ασυμβίβαστες»:

Μια δόση κλασικισμού κακοδομένη σ' αχώνεφα χάπια κι' ανακατωμένη μ' άνοστες γαλλικές φάρσες μαζί μ' εστεμμένες νεοελληνικές τραγωδίες μεγάλων προσώπων, πρέσβηδων, δικαστών, βουλευτάδων [...]. Και κάπου κάπου έργα μεγάλων νεωτέρων ποιητών κακοπαιγμένα, αψυχολόγητα σχεδόν πάντοτε, και σερβιρισμένα όπως όπως στο κοινό έτσι για ρεκλάμα, για ποικιλία.

Συγκεκριμένα, το δραματολόγιο περιλαμβάνει δύο-τρία έργα του Σαίξπηρ, «κακομεταφρασμένα από Βικέληδες και Δαμιράληδες σε μια άκαμπτη καθαρεύουσα», ακόμη «αιώνιες φάρσες, άνοστες και χοντροκομμένες, με παραγοιμίσματα των Ρωμιών μεταφραστάδων», το έργο *Εγμόντ* του Γκαίτε, ένα δράμα του Καλδερόν, *Αντιγόνη* στην καθαρεύουσα, δύο-τρεις φάρσες του Γερμανού Schönthan, ένα δράμα του Αυστριακού Halm και τη *Βουλιαγμένη καμπάνα* του Hauptmann, που η επιλογή της αποδεικνύει κυρίως «το άτσαλο και το αστοιχείωτο της δουλειάς», της επιλογής δηλαδή των μεταφρασμένων έργων ερήμην της καλλιέργειας του κοινού.

Δε μπορεί κανείς να κατηγορήσει πάντοτε τους «ανακατενομένους» (δε βρίσκω άλλη λέξη για να βαφτίσω τους διαφόρους διευθύνοντας) στο Βασιλικό ότι δε διαλέγουν έργα «μεγάλα και υψηλά»· μπορεί όμως πάντοτε να τους κατηγορήσει ότι κάθε τι που διαλέγουν –κι' αυτό τονίζω– το διαλέγουν χωρίς σκοπό, χωρίς ιδέα, χωρίς τίποτα μελούμενο στη σκέψη τους. Φτιάνουν πρόγραμμα παίρνοντας λίγ' από δω λίγ' από κει και δεν κάνουν τίποτ' άλλο παρά να φτιάνουν ένα ξερό, σχολαστικό, άτονο κι' ασύστατο πρόγραμμα. Αυτό το δείχνει ολοφάνερα η «Βουλιαγμένη καμπάνα»[,] ένα έργο που παρασταίνεται στο θέατρο εξ αιτίας της αλλόκοτης μανίας που έχουν οι άνθρωποι να μεταβάλλουν κάθε τι σε θέαμα[,] χωρίς να συλλογιούνται ότι ένα πράμα που φαίνεται μεγάλο και υψηλό[,] όταν το βλέπει κανείς με τα μάτια της φαντασίας[,] καταντά αστείο και μικρό[,] όταν το αντικρύζει με τα πραγματικά του μάτια. Πώς λοιπόν ένα τέτοιο έργο[,] που η ποιητική του δύναμη είναι σφιχτά ζευγαρωμένη με τη βαθειά σκέψη[,] μπορεί να φχαριστήση θεατές Ελληνικού θεάτρου και φχαριστώντας αυτούς να τους μορφώσει, αυτό πια είναι ζήτημα που μόνο οι κύριοι ανακατενομένοι το ξέρουν.

Η εφημερίδα, σε σύντομο σημείωμα, στο ίδιο φύλλο, δηλώνει ότι συμφωνεί γενικά με την τοποθέτηση του Σιγανού. Τονίζει όμως ότι για «το αμαρτωλό αυτό πρόγραμμα δε φταίει καθόλου ο κ. Οικονόμου»· υπεύθυνος είναι ο Πετσάλης, «γι' αυτό φιγουράρουνε στο πρόγραμμά του Αριάδνες, Αρτεμισίες, Δημητρακόπουλοι κι όλο το Λασσάνειο βλακοκομείο».⁴⁵

45. «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τεύχ. 170, ό.π., σ. 7.